

Középkori és modern zsidó irodalom

BBN-HEB11-313, BBV-101.82, BMVD-101.121

Panelóra, koordinálja: *Biró Tamás*

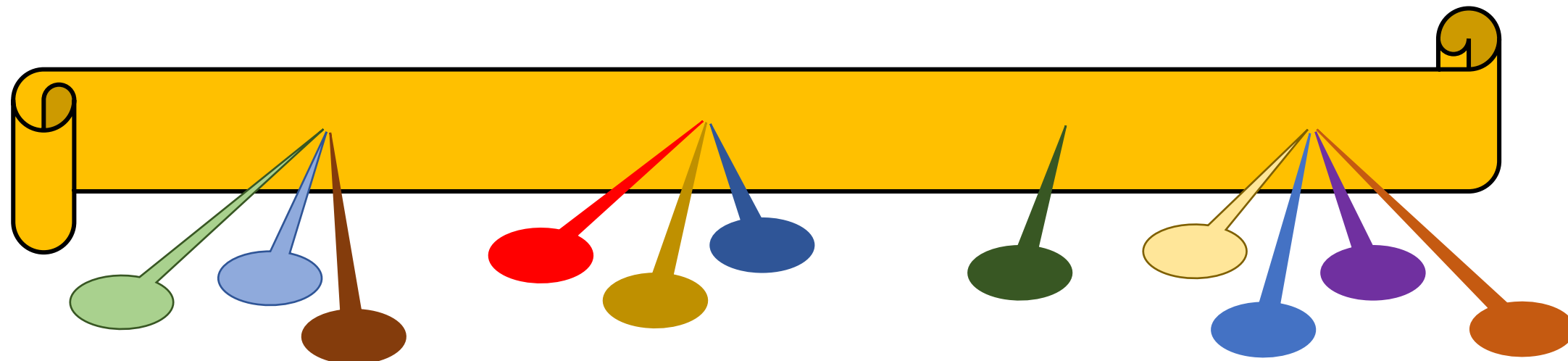
2021. március 3.:

Rabbinikus irodalom: Minhag-irodalom, responsumok

Ismétlés:

a tóraértelmezéstől új műfajokig

Bibliaértelmezés, hagyománycsomagok, rabbiniikus művek (*Misna, midrásgyűjtemények, Haggáda*)

midrásgyűjtemények:
- halákhikus midrások

Misna
Toszefta

széderesti
Haggáda

barajták

??

- aggádikus midrások

Jeruzsálemi Talmud
Babilóniai Talmud

TANAITIKUS
KORSZAK

AMÓRAI
KORSZAK

A „hagyománycsomagok” elrendezési formái:

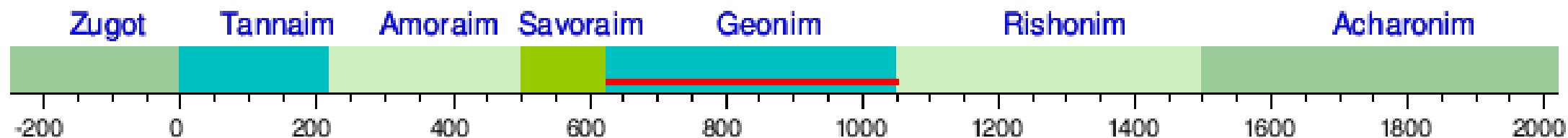
- *Midrás:* a bibliai szöveg rendjében
- *Misna, Toszefta:* tematikusan: 6 rend, 63 traktátus (→ fejezetek, misnák)
- *Barajta:* szabadon „lebegő” hagyománycsomag, amelyet a két Talmud egyikében idéznek.
- *Haggáda:* a peszahi széderest rendje
- ?? szabadon „lebegő” hagyománycsomag, amely elveszett, vagy más formában maradt fenn (pl. utalások pijjutokban, középkori kommentárok)

A klasszikus rabbinikus irodalom térben és időben

Lásd az
„Irod tört. 2.”
órán!

	Palesztina	Babilónia
<i>Tannaitikus kor:</i> (kb. 70 – kb. 220)	Misna Toszefta halakhikus midrásgyűjtemények ...	---
<i>Amorai kor:</i> (kb. 220 – kb. 500)	Jeruzsálemi Talmud aggadikus midrásgyűjtemények ...	Babilóniai Talmud

A rabbinikus irodalom főbb korszakai

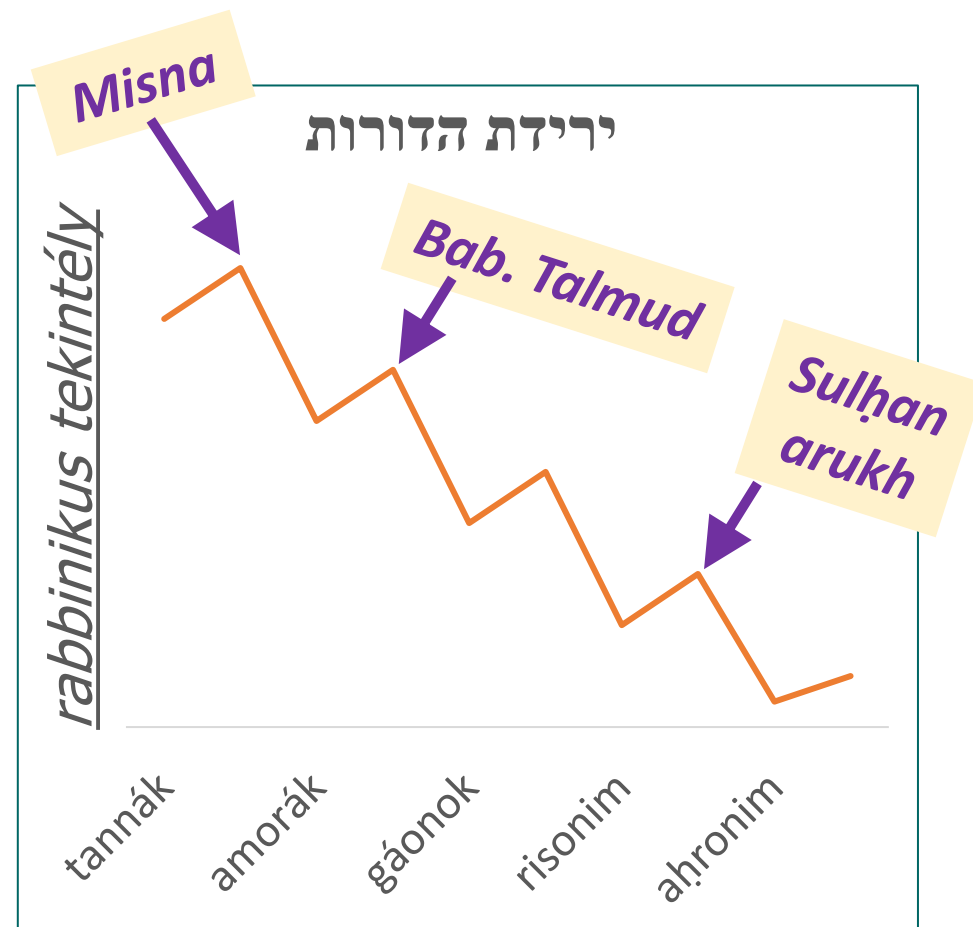
- ... – i. sz. 220 körül: tannák תנאים / tannaitikus korszak
- 220 k. – 500 körül: amórák אמוראים / amórai korszak
- 500 k. –1038: gáonok גאונים / gáoni korszak
- 10. század – 15. század: risonim ראשונים
- 16. század – máig: aḥronim אחרונים

*évszámok:
hagyományos
kronológia
alapján*

Jeridat ha-dorot ירידת הדורות

'a generációk süllyedése, hanyatlása'

- Minél közelebb a kinyilatkozáshoz, annál nagyobb a rabbinikus tekintély.
- De egy korszakon belül nagyobb a tekintélye a későbbinek, aki ismeri és képes szintetizálni a korábbi véleményeket.

A rabbinikus irodalom kulcsművei

- i.sz. 200-220 körül: *Misna*
(220-250?): *Toszefta*
3. század: „halákhikus” midrásgyűjtemények
- 350 körül (?): *Jeruzsálemi (Palesztinai) Talmud*
500 körül (?): *Babilóniai Talmud*
4 – 10... század: „aggádikus” midrásgyűjtemények

tannaitikus
korszak

amórai
korszak

A rabbinikus irodalom kulcsművei: kódexek

- 11. század: R. Jichak b. Jakob Alfaszi / Rif
- 12. század 2. fele: Maimonides / Rambam: *Misne Tora*
- 13. század 2. fele: R. Aser ben Jehiel / Rabbenu Aser / Ros
- 14. század eleje: R. Jakob b. Aser: *Arbaa turim* (= Tur)
- 16. század közepe: R. Jozsef Karo: *Sulhan arukh*
R. Mose Iszerlesz: *Mappa*

Keressenek rá ezekre a nevekre a szakirodalomban, hogy egy kicsit ismerkedjenek velük...

Miért nem adok meg pontosabb évszámokat? 1. Nincs értelme bemagolni őket. 2. Bárhol utána tudnak nézni. 3. Sok esetben bizonytalanok vagyunk.

Neves kommentárok

- A Misnához (i.sz. 3. század eleje, r. Júda ha-Naszi)
 - Maimonides (1135/8–1204) *Misna*-kommentárja
 - Ovadja Bertinoro („Bartenura”, kb. 1450–1516)
 - Jom-Tov Lipman Heller (1579-1654): *Toszefot Jom Tov*
 - ... + Rasi és mások Talmud-kommentárjainak vonatkozó részei.
- A Babilóniai Talmudhoz (i.sz. 3. századtól kezdve; lezárva a 6. század körül)
 - Rasi (1040–1105) *Talmud*-kommentárja
 - Toszafot: a toszafisták (askenázi – francia és német – rabbik a 12-14. században, köztük Rasi unokái: r. Smuel b. Meir [*Rasbam*], *Rabbenu Tam*...) közös munkája.
 - Aser ben Jehiel (Ros, kb. 1250–1327)
 - ... [nagyon-nagyon sok!]

Az aláhúzottakat kell megtanulni. A többiről most hallanak, és ha újból találkoznak majd a témával, tudják, hol kell utánanézni.

A *Sulhan arukh* egyik fő forrása a RIF [Alfaszi], a *Misne Tora* és a *Tur* mellett

Ld. még Turán Tamas handoutját (2015):

<http://birot.web.elte.hu/courses/2021-irod3/readings/irod3-03.pdf>

Neves kommentárok

- A Turhoz (Arba'a turim, Jakob b. Aser, 1270?–1340)
 - Jozsef Karo (1488–1575): *Bét Jozsef*
 - ...
- A Sulhan arukhhoz (1565, r. Jozsef Karo + Mose Iszerlesz: *Hagahot ha-mappa*)
 - 17. századi lengyel-litván rabbik: Avraham Abele Gombiner (*Magen Avraham*), David b. Smuel ha-levi Szegal (*Turé zahav*), Sabtaj b. Meir ha-Kohen (*Szifté kohen*)...
 - Israel Meir ha-Kohen Kagan = *Hafec Hajim* (*Misna berura*)
- További művekhez:
 - A *Misne Torá*hoz, a Palesztinai Talmudhoz...
 - Bármely más rabbinikus műhöz
 - Szuperkommentárok más kommentárokhoz (például Rasihoz).

Az aláhúzottakat kell megtanulni. A többiről most hallanak, és ha újból találkoznak majd a témával, tudják, hol kell utánanézni.

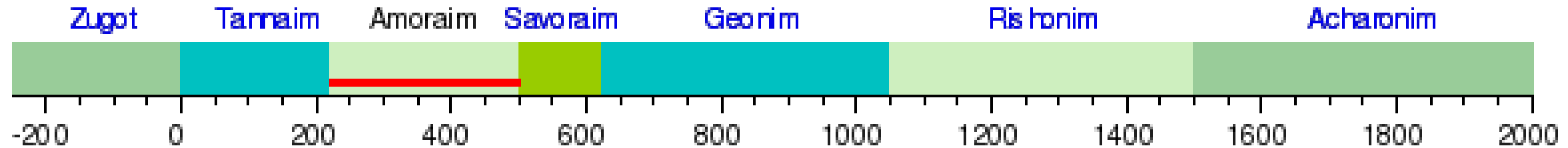
Ld. még Turán Tamas handoutját (2015):

<http://birot.web.elte.hu/courses/2021-irod3/readings/irod3-03.pdf>

Struktúrák

a rabbinikus irodalomban

A rabbinikus irodalom korszakai

A rabbinikus irodalom három „paradigmája”:

1. A Héber Biblia szerint épül fel:
Midrásgyűjtemények, bibliakommentárok, Zóhár...
2. A Misna szerint épül fel:
Pl. Misna, Toszefta, Jeruzsálemi Talmud, Babilóniai Talmud, talmudi kommentárok...
3. A Tur és a Sulhan arukh szerint épül fel: pl. aḥaronim responsumai

Struktúrák a rabbinikus irodalomban

1. A Tóra 5 könyve, a Tanakh 24 könyve

Biblia-kommentárok, midrásgyűjtemények, Zohár...

2. A Misna hat rendje, 63 traktátusa

Pal. Talmud és Bab. Talmud, Talmud-kommentárok (pl. ROS), RIF...

3. Maimonides: *Misne Tora* (avagy יד החזקה) 14 könyve

*a halákha
minden területe*

4. A Tur 4 oszlopa

→ *Tur*-kommentárok, *Sulhan arukh* és kommentárjai, aḥronim responsumai...

Négy része, „oszlopa”:

Orah hajim (hétköznapi és ünnepek), *Jore dea* (kasrut stb.),

Even haezer (családjog stb.),

Ḥosen mispat (polgári jog)

*csak praktikus
relevanciával
bíró témák*

A rabbinikus irodalom struktúrái

Mi adja a struktúrát?	Struktúra	Példák
Héber Biblia / Tóra	<u>24</u> / 5 könyv → hetizakaszok → versek	midrásgyűjtemények, Zóhár, bibliakommentárok...
<i>Misna</i>	6 rend = 63 traktátus → fejezetek → misnák	Toszefta, Bab. és Pal/Jer. Talmud, Talmud-kommentárok...
<i>Misne Tora</i>	14 könyv → <i>hilkhot</i> -ok → fejezetek → halakhák	<i>Misne Tora</i> -kommentárok
<i>Arbaa turim</i> → <i>Sulhan arukh</i>	4 rész (<i>OH, JD, EH, HM</i>) → fejezet (sziman) → szeif	Tur- és SA-kommentárok, újkori responsumok....
Tarjag-micvot irodalom	613 parancsolat	Maimonides: <i>Szefer ha-micvot</i>
...
∅	fejezetek	Minhag-irodalom, (középkori) responsumok...

Megj.: rabbinikus irodalom = késő ókori
(Misna, Talmud, midrások, targumok...)

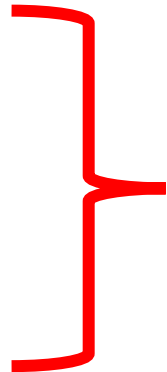
Műfajok

a középkori rabbinikus irodalomban:

Responsumok

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár (*ld. két hete*)
- (Babilóniai) Talmud-kommentárok és egyéb művek kommentárjai
- Kódex-irodalom
 - Minhag-irodalom
- responsumok

a mai órán

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár (*ld. két hete*)
- (Babilóniai) Talmud-kommentárok és egyéb művek kommentárjai
- Kódex-irodalom
 - Minhag-irodalom
- responsumok

+ filozófia

+ misztika

+ etika

+ ...

(néhány hét múlva)

A középkori rabbinikus irodalom műfajai

- Biblia-kommentár
- (Babilóniai) Talmud-kommentár és egyéb művek...
- Kódex-irodalom
 - Minhag-irodalom
- responsumok

*hol a „rabbinikus”
irodalom határa?*

+ filozófia
+ misztika
+ etika
+ ...

+ tudomány
+ folklór
+ szépiro-
dalom
+ ...

Kommentárok, kódexek és responsumok

- Kommentárok *pl. Biblia-, Talmud-, Tur-, Sulhan arukh-kommentárok*
 - A kommentár csak formailag függ a kommentált szövegtől, de önálló szellemi alkotásként kezelendő. *Pl. ħiddusim egy-egy Talmud-traktátushoz.*
- Halákhikus kódexek *pl. Misne Tora, Tur, Sulhan arukh... (és továbbiak)*
 - A halákha szisztematikus kifejtése.
- Responsum *egyes rabbik responsumgyűjteményei*
 - Eseti kérdésekre adott válaszok, részletes indoklással.

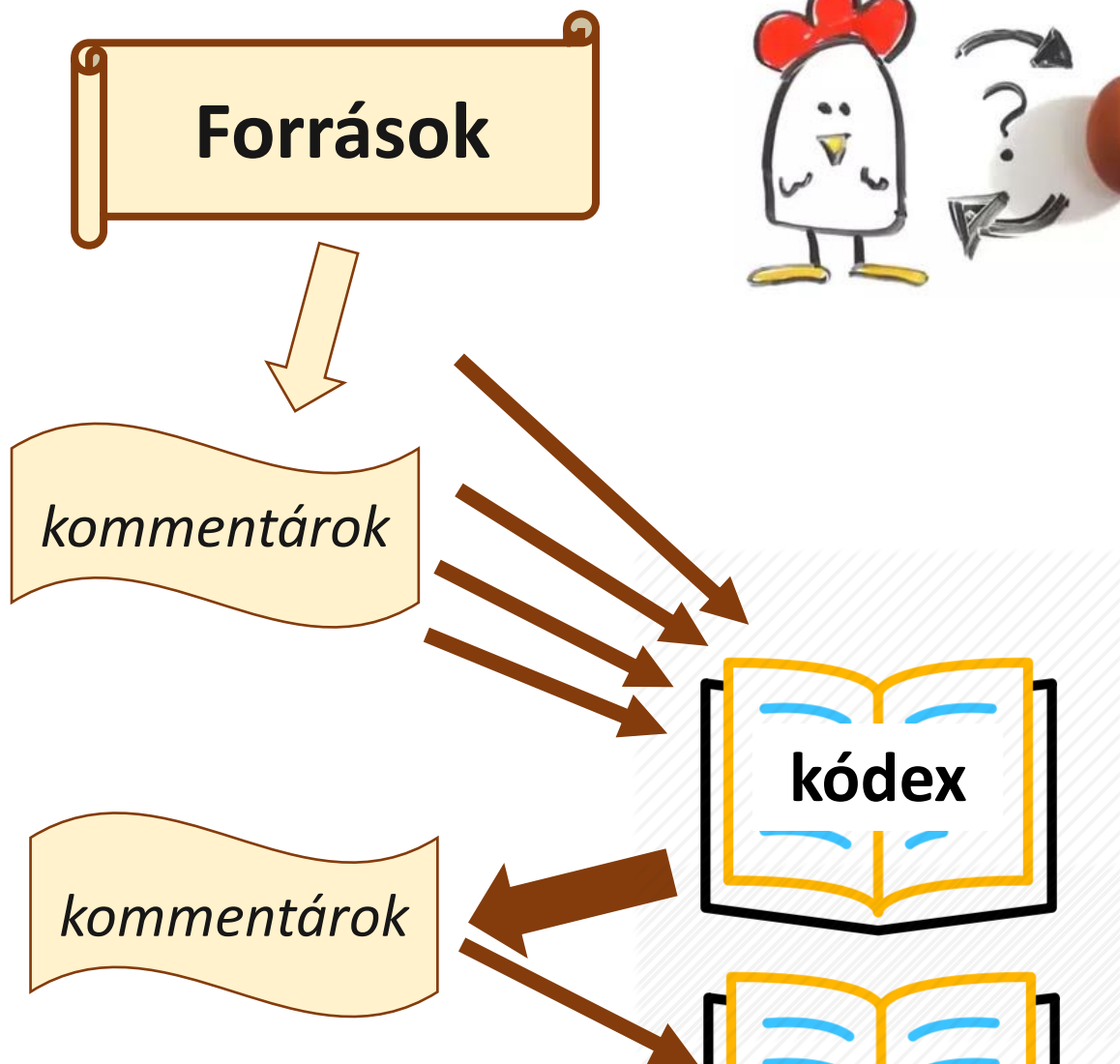
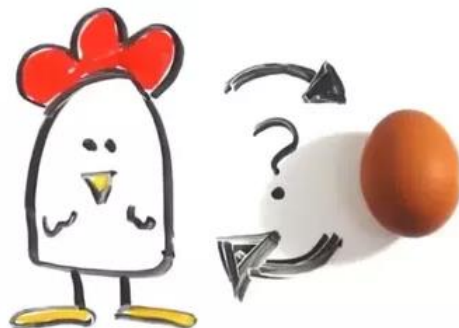
Ha felmerül egy kérdés... (egyéni, közösségi)

- „Egyszerű” zsidó: vagy tudja a választ, vagy a rabbijához fordul.
- A rabbija: vagy tudja a választ, vagy utánanéző (kódexek, szakkönyvek + ezek kommentárjai + innen kiindulva további források stb. stb.),
- vagy felteszi a kérdést egy / három nagyobb tudású rabbinak.
- A tekintélyesebb rabbi: megválaszolja a konkrét helyzetre vonatkozó kérdést + a válaszait összegyűjti(k) → *responsumgyűjtemények*
- A rabbi tekintélye + érvelés → hivatkozási alap *lehet* más helyzetekben is.

Responsumok שאלות ותשובות ('kérdések és válaszok')

- (Talmud: a rabbik leveleztek egymással halakhikus kérdésekről.)
- Gáoni korszak: a távolélő zsidók a babilóniai akadémiák vezetőihez, a gáonokhoz fordultak kérdéseikkel. Nagyon sok levél fennmaradt ebből a korból (pl. a *Kairói genizában*).
Döntés + érvelés:
jogforrássá válik.
- Középkor: *risonim*
Például Maimonides responsumai (arabul) és egyéb levelei.
- Kora újkor, újkor, kortársak: *ahronim*
Pl. Moses Schreiber („a Hatam Szofér”)
Hatam szofér című responsumgyűjteménye.
Könyvnyomtatás:
egyre hosszabbak.

A kommentár és a kódex „dialektikája”

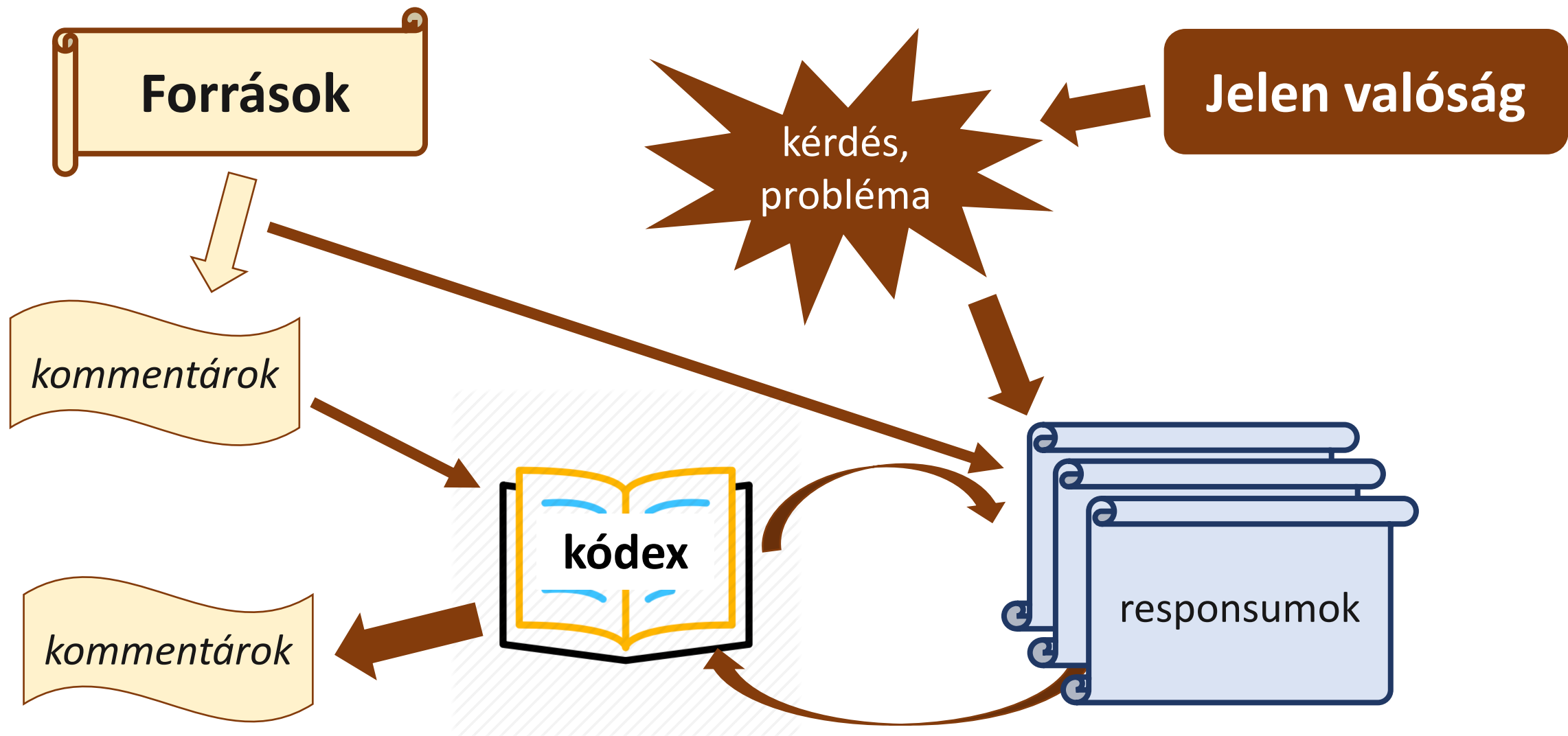

A kódex kodifikálja a normatív halákhát. Általában a cél a könnyű használhatóság, források magyarázata (megjelölése) nélkül.

A kommentár:

1. Értelmezi a kódexet.
2. Továbbgondolja, részletezi, finomítja, aktualizálja a kódexet.
3. Rávilágít a kódex forrásaira.
4. Ritkán: vitatkozik is a kódexszel.

A kommentár és a kódex „dialektikája”

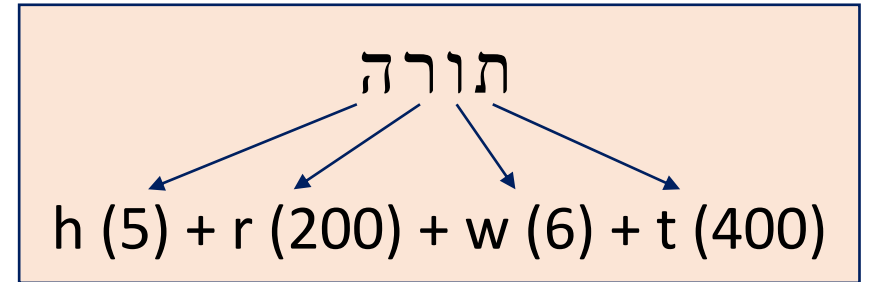

Műfajok

a középkori rabbinikus irodalomban:

Tarjag-micvot

613 parancsolat

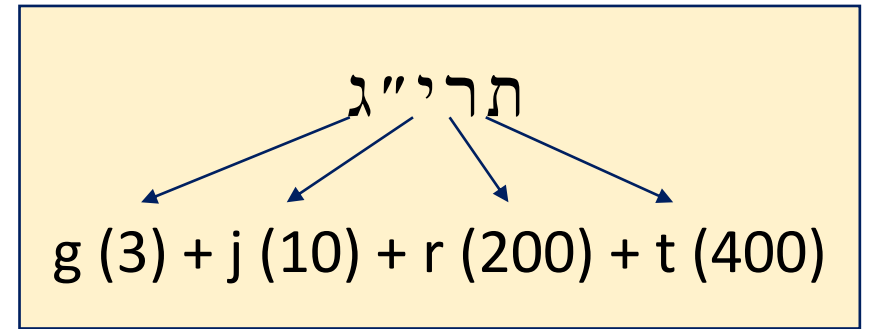
- Bab. Talmud (*Makkot* 23b-24a):

*Rabbi Szimlai tanította: 613 parancsolat mondatott Mózesnek, [ebből] 365 tiltó, mint a nap[év] napjainak a száma, és 248 cselekvő, az ember testrészeinek megfelelően. Azt mondja rabbi Hamuna: mely vers[ből következik ez]? „Tórát parancsolt nekünk Mózes, örökségül, [Jákob közösségének]” (Deut 33,4). A **tora** [szó] számértéke 611. [Az] „Én vagyok az Örökkévaló...”-t és a „Ne legyen neked más istenek...”-et (Exod 20,2-3) a Mindenható szájából hallották.*

- Eleinte: csak érdekesség, kreatív olvasata a bibliai szövegnek. A 10. sz.-tól kezdve: melyek „a” 613 tórai parancsolat? Ma: a 613 szimbólum.

Tarjag micvot-irodalom

(„613 parancsolat”-irodalom)

- Bab. Talmud (*Makkot* 23b-24a): 613 micva = 248 pozitív és 365 negatív.

10. századtól kezdve: melyek „a” 613 tórai parancsolat? Például:

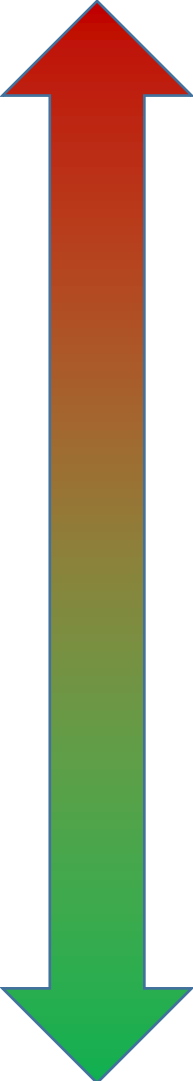
- Szaadja gaon (882 – 942) felsorolása.
- Maimonides (1138 – 1204): *Széfer ha-micvot* ('A parancsolatok könyve')
Arabul írja (többet lefordítják majd héberre), a *Misne Tora* vázát adja.
Nahmanides (Ramban, 1194 – 1270) vitatkozik Maimonidesszel arról, melyek a 613.
- *Széfer ha-hinukh* ('A nevelés könyve', 13. század, anonim?, Spanyolország)
- Mose b. Jakov Coucy-ból (13. sz.):
Széfer micvot gadol (Szemag, ג"מג 'Parancsolatok nagy könyve')

Műfajok

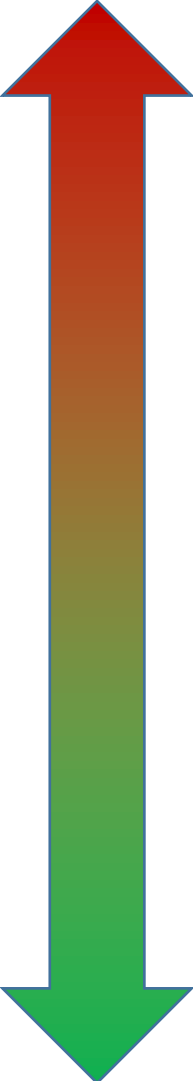
a középkori rabbinikus irodalomban:

Minhág-könyvek

Halákhikus szabályok spektruma

-
- Az [írott] Tórában leírt **törvény** [„írott tan”]
 - Az [írott] Tórában csak implicit formában szereplő előírás [„szóbeli tan”]
 - Rabbinikus **rendelet**
 - **Szokás** (*minhág*)

Halákhikus szabályok spektruma

-
- Az [írott] Tórában explicit formában leírt **törvény**
 - Az [írott] Tórában implicit formában szereplő előírás [„szóbeli tan”]
 - *Halakha le-Mose mi-Szinaj* [‘halakha Mózes részére a Szinájról’]
 - Rabbinikus **rendelet**
(tórai alap nélkül, de a rabbik tórai alapon nyugvó tekintélyénél fogva)
 - „Egész Izraelben elterjedt” **szokás** (*minhág*)
 - Helyi **szokás** (*minhág*): régió, város, irányzat, zsinagóga, család, egyén

Halákhikus szabályok spektruma

- Az [írott] Tórában explicit formában leírt **törvény**
- Az [írott] Tórában implicit formában szereplő előírás [„szóbeli tan”]
- *Halakha le-Mose mi-Szinaj* [‘halakha Mózes részére a Szinajon] **szóbeli tan**
- Rabbinikus **rendelet**
(tórai alap nélkül, de a rabbik tórai alapon nyugvó tekintélyénél fogva)
- „Egész Izraelben elterjedt” **szokás** (*minhág*)
- Helyi **szokás** (*minhág*): régió, város, irányzat, zsinagóga

gödölye anyja tejében

emlős állat húsa
emlős állat tejében

szárnyas hús
emlős állat tejében

hal és hús

hal és tej

Minhág-irodalom

- מנהג המקום *minhag ha-makom* '[adott] hely szokása' – törvényerejű
- A helyi minhág: mint az identitás fontos része.
(Tévedésen alapuló minhágok is?)
- **Minhág-könyvek** (*széfer minhagim*): a helyi szokásokat gyűjti össze a középkortól kezdve, különösen askenázi területen (*jogforrás*).
- *Takkana* (תקנה, plur. *takkanot*): rabbinikus rendelet
Takkanot ha-kahal (תקנות הקהל): a közösség rendeletei
kötetekben összegyűjtve (*jogforrás, történeti forrás*).

Ejzik Tirna

(14. század vége – 15. század, Ausztria)

- (A stájerországi Tyrnau vagy Nagyszombat / Trnava? Az első, Magyarországon alkotó rabbi lenne?)
- „... És leírtam Hágár [itt: Magyarország] országa és Ausztria és Stejermark [Stájerország] és Mehrin [Morvaország] szokásait (*minhágim*) (...) Hágárban és Stejermarkban a »Nincs olyan, mint a mi Istenünk...« kezdetű imát hétköznapi napokon is mondják.”
- „A Maharas pészahkor megengedi, hogy szószban olyan tyúkot (készítsenek el), amelynek belsejében egy szem kölest találtak (...)”
- „(...) És a »Mivel gyújtjuk meg...« szakaszt nem mondják a szombatra vagy szombat előestéjére eső ünnepnapokon. Hágárban és Mehrinben még félünnepen sem.”
- „Znojimban és Hágárban a Pirké Avot-ot pészahától újévig mondják. Majd a »Borkhi nafsi«-t sabbat Berésit-től [őszünnepnapok után] sabbat ha-gadolig [pészahig].”

- Szövegpéldák

- Összefoglalás

első héten

Mitől zsidó a zsidó irodalom?

	Szerző	Közönség	Téma	„Jelleg”
<i>Biblia-magyarázat</i>	✓	✓	✓ / ?	✓ / ?
<i>Halákhikus irodalom</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Liturgiai költészet</i>	✓	✓	✓ / ?	✓ / ?
<i>Középk. héber világi költészet</i>	✓	✓	? / ✗	✗ / ? / ✓
<i>Középkori zsidó filozófia</i>	✓	? / ✓	? / ✓	? / ✓
<i>Újkori zsidó filozófia</i>	✓	✗ / ? / ✓	✗ / ? / ✓	✗ / ?
<i>Misztika</i>	✓	✓	? / ✓	✗ / ? / ✓

Fontos nevek, címek, fogalmak ezen a héten:

- Halakha. Aggada. Tórai törvények és rabbinikus rendeletek. Minhág.
- Responsum (pl. gaonok responsumai, Maimonides responsumai)
- Tarjag-micvot
- Maimonides / r. Mose ben Maimon: *Széfer ha-micvot*
- Minhag-irodalom („minhagim könyvek”, műfaj).
- Moses Schreiber / a Hatam Szofér
Responsumgyűjteménye: *Hatam szofér*.
- Kairói geniza

Ez nem az óra összefoglalása! Az összefoglalást maguk írják meg!

*Köszönöm a figyelmet,
és viszlát jövő héten!*

*és várom az
összefoglalásokat!*